द्वैतिन् त्रि॰ द्वैतं भेदः सम्मततयाऽस्त्यस्य इनि। द्वैतवादिनि नैयायिकादौ। "स्वसिद्धान्तव्यवस्थासु द्वैतिनो निश्चिता दृढम्। परस्परं विरुध्यन्ते तैरियं न विरुध्यते"। "अद्वैतं परमार्थो हि द्वैतं तद्भेद उच्यते। तेषामुभयथाद्वैतं तेनायं न विरुध्यते"।

द्वैतीयीक त्रि॰ द्वितीय+स्वार्थे ईकक्। द्वितीये "द्वैतीयीकतया मितोऽयमगमत् तस्य प्रबन्धे महा" इत्यादि नैष॰।

द्वैधम् अव्य॰ द्वि+प्रकारे धमुञ्। प्रकारद्वये एकेन सन्धिरपरेण विग्रह इत्येवं प्रकारद्वयमित्यादि। "श्रुतिद्वैधं यत्र तु स्यात्तत्र धर्मावुभौ स्मृतौ" मनुः। "बलस्य स्वामिनश्चैव स्थितिः कार्य्यार्थसिद्धये। द्विविधं कीर्त्त्यते द्वैधं षाड्गुण्यगुणवेदिभिः" मनुः।

द्वैध त्रि॰ धमुञन्तात् स्वार्थे वार्त्ति॰ स्वार्थे ड। १द्विप्रकारे। "बहुलं परिगृह्णीयात् साक्षिद्वैधे नराधिपः" मनुः। "ततः साक्षिबलं साधु द्वैधवादकृतं भवेत्" भा॰शा॰ ८५ अ॰। राज्ञां सन्ध्यादिषु षट्सु गुणेषु २गुणभेदे "सन्धिर्ना विग्रहो यानमासनं द्वैधमाश्रयः" अमरः।

द्वैधीभाव पु॰ अद्वैधस्य द्वैधस्य भावः। द्वैध–चि भूप्रयोगः भावे घञ्। १द्विधाभावे षाड्गुण्यान्तर्गते २द्वैधरूपे भावे च। स च बाह्ये एकप्रकारः आभ्यन्तरे अन्यप्रकार इत्येवं द्विप्रकाररूपः यथोक्तं वह्निपु॰ षाड्गुण्योक्तौ "बलिनोर्द्विषतोर्मध्ये वाचात्मानं समर्पयन्। द्वैधीभावेन तिष्ठेत्तु काकाक्षिवदलक्षितः"। २द्विधा भवने "अक्षरञ्च क्षरञ्चैव द्वैधीभावोऽयमात्मनः" भा॰ आश्व॰ २८ अ॰।

द्वैप त्रि॰ द्वीपिनो विकारः "प्राणिरजतादिभ्योऽञ् पा॰ अञ्। १व्याघ्रविकारे २तच्चर्मणि न॰। द्वैपेन चर्मणा परिवृतो रथः "द्वैपवैयाघ्रादञ्" पा॰ पुनरञ्। २द्वीपिचर्मपरिवृते रथे पु॰ द्वीपिन इदम् अण्। ३तत्सम्बन्धिनि त्रि॰।

द्वैपक पु॰ द्वीपे भवः धूमा॰ वुञ्। द्वीपान्तरभवे।

द्वैपदिक पु॰ द्विपदामृचं वेद अधीते वा उक्था॰ ठक्। १द्विपदाध्यायिनि २तद्वेत्तरि च।

द्वैपायन पु॰स्त्री द्वीपस्य गोत्रापत्यम् नडा॰ फक्। १द्वीपर्षेः गोत्रापत्ये। द्वीपः अयनं जन्मभूमिर्यस्य स्वार्थे प्रज्ञा॰ वा अण्। २व्यासे "इति सत्यवती हृष्टा लब्ध्वा वरमनुत्तमम्। पराशरेण संयुक्ता सद्यो गर्भं सुषाव सा। जज्ञे च यमुनाद्वीपे पाराशर्य्यः स वीर्य्यवान्। स मातरमनुज्ञाप्य तपस्येव मनो दधे। स्मृतोऽहं दर्शयिष्यामि कृत्येष्विति च सोऽब्रवीत्। एवं द्वैपायनो जज्ञे सत्यवत्यां पराशरात्। न्यस्तो द्वीपे स यद्बालस्तस्माद् द्वैपायनः स्मृतः" भा॰ आ॰ ६॰ अ॰। "द्वैपायनो विरहकातर आजुहाव" भाग॰ १।१ "तमहमरागमतृष्णं कृष्णद्वैपायनं वन्दे" वेणीसं॰।

द्वैपारायणिक पु॰ द्वयोः पारायणयोः समाहारः द्विपारायणं वर्त्तयति ठञ् प्रत्ययविधौ तदन्तग्रहणप्रतिषेधेऽपि "इतः ऊर्द्ध्वन्तु संख्यापूर्वपदानां तदन्तग्रहणं प्राग्वतेरिष्यते तच्चालुकि" सि॰ कौ॰ उक्तेः संख्यापूर्वस्य तदन्तग्रहणम्। पारायणद्वयावर्तिनि।

द्वैमातुर पु॰ द्वयोर्मात्रोरपत्यं "मातुरुत् संख्यासुपूर्वेति" पा॰ अण् रपरत्वम्। १द्विमातृजे गणेशे २जरासन्धे नृपे च। वरेण्यनृपजायापुष्पकागर्भजातत्वात् दीपवत्सलापालितत्वाच्च गणेशस्य द्विमातृकत्वं तत्कथा स्क॰ पु॰ गणेशखण्डे यथा। "आविर्भविष्ये सदने वरेण्यस्य महीपतेः। त्रैलोक्यरक्षणार्थाय विघ्नस्यास्य प्रशान्तये। पालनाय स्वभक्तानां साधुत्राणाय भूसुराः। शिव उवाच। इत्युक्त्वा पुष्पकागर्भं प्रविवेश तदैव सः। आगते नवमे मासि प्रासूत पुष्पका शिशुम्। चतुर्बाहुमिभास्यं च दन्तुरं सुन्दरेक्षणम्। आयुधानि च चत्वारि बिभ्रतं तेजसान्वितम्। दृष्ट्वा सा क्रन्दनं चक्रेऽरिष्टमेतत् किमागतम्। श्रुत्वा चाक्रन्दनं तस्याः वरेण्यः सगणो ययौ। ददर्श बालकं सोऽपि विस्मितः सह तैर्गणैः। उवाच सेवकान् राजा त्यजतैनं सरोवरे। शिशुमादाय ते याताः पार्श्वस्यैवाश्रमे शुभे। कासारे तं शिशुं त्यक्त्वा ययुः सर्वे निजं पुरम्। अपरस्मिन् दिने पार्श्वमुनिः स्नानाय चागतः। तदैव ददृशे तेन बालकोऽद्भुतदर्शनः। आश्चर्यमकरोत्तत्र भयभीतस्तथाऽभवत्। आश्रमे केन मे त्यक्तमरिष्टसुखदायिनीम्। तपसा नु फलं दातुमीदृशीं धृतवांस्तनुम्। रक्षितुं सर्वलोकानां परमात्मा निजेच्छया। सुन्दरो बालकः केन त्यक्तोऽयमीदृशो बहिः। नीत्वा स्वमाश्रमं चैनं पालयिष्ये प्रयत्नतः। इत्युक्त्वा जगृहे बालमालिलिङ्ग मुदा मुनिः। तमानीतं मुनेः पत्नी ददर्श दीपवत्सला। उवाच निजभर्त्तारं सुप्रसन्नाननाम्बुजा। दीपवत्सलोवाच। किमानीतं महत् स्वामिन्! मृशमाश्चर्यकारकम्। इदं वैनायकं रूपं ममाभाति द्विजर्षभ!। इदमेव श्रियः स्थानं इदमेव तपःफलम्। इदमेव परं ब्रह्म योगिध्येयं सनातनम्। इदमेव परं तेज आ-